

JURIJ GUSZEV

Baka István: Sztyepan Pehotnij testamentuma

A magyar költő, Baka István vékony versesfüzete – az anyagiség és az idő rabságában vergődő emberi lélek igazi kihívása. Be kell vallanom, hogy az első pillanatban nem tudtam magamban legyőzni azt a késztetést, hogy ne hasonlítsam össze e könyv megjelenését Nyikolaj Osztrovszkij többszörösen dicsőített hőstettével, mikor gyógyíthatatlan betegségben szenvedve, halálos ágyán könyvet írt a puhány, reménytelen emberi anyag megedzéséről, melyből szögek gyártására alkalmas nyersanyag válik... Ám az efféle összehasonlítás nem lenne helyénvaló. Hiszen Baka István, a magyar írók azon nemzedékének a képviselőivel együtt, akik a 60-as, 70-es évek fordulóján, az „emberarcú szocializmussal” kapcsolatos utolsó illúziók elvesztése után kezdtek irodalmi pályafutásukat, tulajdonképpen tagadja azt a világszemléletet, melynek hosszú éveken keresztül Pavka Korcsagin (Osztrovszkij: Az acélt megedzik c. regényének hőse – a ford.) volt az egyik szimbóluma, bálványa.

A lélek szárnyalása azonban, melynek köszönhetően Baka István, legyőzve súlyos betegségét, írta és írja átütő erejű, ám patetikusnak egyáltalán nem nevezhető költeményeit, nem hozható összefüggésbe a kollektív lelkesedés semmiféle tárgyával (még akkor sem, ha megőrződött volna a kollektív lelkesedés morális fedezete). A lélek alkotó erejét és energiát önmagából meríti, nem visszénye kölcsönzött értékeknek. És éppen ebben rejlik e költői jelenség – Baka István munkássága – meggyőző voltának és vonzerejének egyik oka.

Magától értetődő, nem akarom úgy bemutatni ezt a költőt, mint a semmiből fölbukkanó jelenséget, aki mindenkitől elkülönülve alkot. Baka abszolút mértékben kora gyermeke; a korszak történelmének nagy eseményeire a költő is büszke, ám szégyenét és keserűségét szintén a magáénak érzi. Tehetsége abból a talajból fakad, amely táplálta őt, amelyben felnőtt. Ezzel kapcsolatban csupán egy nüánsra szeretném ráirányítani a figyelmet (ez a nüáns különösen fontos, mivel éppen ez különbözteti meg az autentikus személyiséget a kvázi-nagyságtól); Baka ebből a talajból nem azt használja fel, ami másokhoz hasonlatossá teszi, hanem azt, ami sajátos voltát kiemeli, tehetsége eredetiségét felerősíti.

A Sztyepan Pehotnij testamentuma ebben az értelemben is kihívásnak számít; az adott esetben a jelen történelmének uralkodó szellemi beállítottságával, ízlésével szemben. Amíg a hivatalos Magyarország, miután megszabadult a szovjet gyámságtól, elfordult mindentől, ami orosz, és hasonlóképp cselekedtek többen azok közül, akik még nem is olyan régen buzgó ruszofilok voltak, addig Baka István szándékosan más-képp választott; arccal nem Oroszország felé fordult, hanem azokhoz az értékekhez, melyek az orosz szellemiségben, kultúrában és mentalitásban leginkább megfeleltek az ő egyéni, érzelmi-szellemi beállítottságának és világlátásának.

A költő e célból választ magának maszkot, illetve alkotja meg lírai hőstét, vagy alteregóját. Aki nem más, mint egy Leningrádban, „egykor / Valamelyik ötéves hajnalán” született költő, aki ott élte le életét, a szovjet tömegemberre jellemző illúziókat

táplált, s miután teljes mélységében felfogta a szovjet lét kiszolgáltatottságát és nyomorát, kiábrándult és végképp leszámolt régi eszményeivel. A neve ennek az alteregónak Sztjepan Pehotnij, ami a költő kereszt- és vezetéknévének szó szerinti fordítása (baka – oroszul: pehotyinyec); ezzel a névválasztással Baka mintha helyet kívánna foglalni magának (ha csak képzeletben is) olyan szovjet-orosz költők sorában, mint Golodnij, Veszjolij és mások, akik költészetükben több-kevesebb sikerrel reflektáltak és mutatták be az 1917-es év feje tetejére állított, önmagából kifordult orosz valóságát. Baka István magyar költőként mintha arra törekedne, hogy elsajátítsa az orosz lelkeséget és átvegye az orosz látásmódot. Éppúgy tele van keserűséggel és reménytelenséggel, mint orosz társai, éppúgy arra kényszerül, hogy elkeseredését vodkába fojtsa, ő is hajlamos a melankóliára és pesszimizmusra – és hozzájuk hasonlóan mégis bízik abban, hogy ez a szerezcsélen ország egyszer méltó módon fog élni, mert hisz azokban a lehetőségekben, melyek gyakran kihasználatlanul pusztulnak el a nép lelke mélyén. Számára e reményt szintén az orosz kultúra és irodalom kincsestára élteti – annak ellenére, hogy ennek az országnak e kultúra megalkotói és továbbvivői közül jóformán senki sem kellett.

Lényegében Baka István kötetének majdnem mindegyik verse a múlt és közel-múlt orosz kultúrájából vett reminiscenciákra épít. Az orosz szívnek – így Sztjepan Pehotnij szívének is – oly kedves nevek, művek és képek jelennek meg hol nyílt, hol rejtett idézetek formájában a mai, a peresztrojka utáni, és ezért duplán keserű valóság közegében, háttérben a leningrádi-szentpétervári városképpel. (Baka Leningrádban volt egyetemi hallgató.) (Baka költészetét bátran akár posztmodernnek is nevezhetnénk, ha ez a kategória valóban elősegítené megértését!) Baka István költői világának mindig két domináns érték áll a középpontjában: az irodalom és a személyiség; ezeknek köszönhetően verseit különös kifejező erő, plaszticitás és sztereoszkópikus szemlélet jellemzi.

Ami mielőtt ismertetnénk Sztjepan Pehotnij verseit, okvetlenül meg kell említeni, hogy a könyv *Sztjepan Pehotnij testamentumán* kívül még két ciklust tartalmaz: a *Trisztán sebét* és a *Szaturusz gyermekeit*.

Arra is fontos felhívni itt a figyelmet, hogy Baka István költészete még egy szempontból jelent kihívást a dolgok jelenlegi állásával szemben: a költő demonstratív módon, hangsúlyozottan és következetesen tér vissza a szigorú költői formákhoz (manapság a kánonok tagadása, a kísérletezés teljes szabadsága korában az önfegyelem effajta megnyilvánulását eleve kihívásként lehet értelmezni). A kötet első ciklusa szonettekben áll. Szemmel láthatólag az *Aeneas és Didó* című vers három szonettje Joszif Brodskij: *Didó és Aeneas*ára sajátos reflexió; erre utal a Brodskij-versből vett mottó is. A szonettek Aeneas nevében íródtak, aki miután elhagyta Karthágót, Didó iránti szenvedélyét szívéből csak kínok közepette képes kiirtani. Azzal vigasztalja magát, hogy sorsát úgyis az istenek irányítják, s neki az a rendeltetése, hogy megteremtse Itáliában a jövő birodalmának alapjait. „Nem én akartam – égi rendelés” – ez az ítélet szigorát felidéző pontos mondat zárja elmélkedését. Ami Didó iránti szenvedélye ismét magával ragadja, és végül, mint az itáliai történelem megteremtője, bevallja: „... gyűlölöm ezt a földet”.

A *Fredman szonettjei* című versben Baka egyenesen a Teremtővel folytat dialógust, hol követelődzve, hol megalázkodva kéri az Urat, hogy ne nézze oly gyakran az órát és adjon neki, a költőnek még egy kis időt a földi létezésben: „Ha már a hús-vér szégyenébe hoztál, / hadd üljek terített asztalodnál...”

És végül három szonett *Trisztán sebé* címmel – a szonettek a szerelemről szólnak, a lovag kínzó vágyódásáról, hiszen Marke királynak kénytelen volt átengedni szerelmét, élete értelmét. Szervedélyének nagysága csak a természethez, a világmindenséghez, s az örökkévalósághoz hasonlítható.

Trisztán szonettjei váratlan módon a *Szaturusz gyermekei*-ciklus *Három apokrif* című versében folytatódnak, *Izolda levelében*, aki mentegetőzik Trisztán előtt, amiért nem tud hozzá elmenni, rohanni hozzá, hogy egyesüljenek a nagy, mindent betöltő szerelemben: most a kisfia lázasodott be – „Fiunk hisz szinte biztosan tied”, a holnapi nap Markéjé: „Ha e napon sem hálnék véle még / Igazolást találna gyanujára”. Holnapután pedig a burgund követ jelentkezett be: királya rubinkövet küld vele; utána bál lesz stb.

*Nem mehetek, foglalt minden napom
De hidd el nékem is sajog sebed
Futok hozzád, mint lesz alkalom
És akkor akkor meghalok veled.*

A *Szaturusz gyermekei*-ciklus, hol apokaliptikus látomások formájában (*A Jelenések könyvéből, Szaturusz gyermekei*), hol metafora-paradoxonnak álcázva (*Egy csepp méz, Darázs-szonettek*) annak a nemzedéknek az életérzését közvetíti, melyet mintegy felfalt az Idő-Atya, aki miközben elvesztette eszét, érzéseit, józan ítélőképességét, nem őrzött meg mást, csak csillapíthatatlan étvágyát.

*Mint fűszert, kőszót, szórta ránk a kint
Atyánk, s most nyeldes minket fuldokolva.*

A *Sztyepan Pehotnij testamentuma*-ciklus három füzetből tevődik össze. Az *Első füzet* az áldozattá válás és megaláztatás témájára tartalmaz variációkat, amely tiltakozásba csap át, legyen bár ez az adott pillanatban hasztalan és önpusztító dolog. Ebből a szempontból Raszkolnyikov figurája rendkívül fontos jelentéssel rendelkezik; már az első versben, a *Raszkolnyikov éjszakáiban* megjelenik (A ciklus verseinek Baka orosz címet is adott), Pugacsov nevével kapcsolódva össze.

*A hold Pugacsov koponyája,
Repedt vigyorgás odafenn,
A mélyben bögés, kocsmalárma,
Baltaként rándul meg szívem.*

Rahmanyinov emlékének vannak szentelve a *Rachmaninov zongorája* és a *Prelűd* című versek, és a várakozással ellentétben, nem szüntetik meg az első vers komor hangulatát. A „száműzött zongora” képe nem a harmónia szimbóluma, de még a harmónia kereséséé sem, hanem a szétesett, erőszakkal teli világé, melyben a vodkabúz és üszök uralkodik. A *Hodaszevics Párizsban* című szonett szintén egy tragikus sorsnak, az önmagából kifordult idő áldozatának állít emléket.

A *Második füzetben* Sztyepan Pehotnij mintha átköltözne a forradalom utáni, pusztuló, részeg matrózok által földbedöngölt Oroszországba. A varjak sárگا csőrükkel próbálják összefércelni a havas inget, amely alól az orosz sztyeppe már hullafoltos mellkasa kandikál ki. A „régí világ emberei”, akik egy zongorahangversenyen gyűltek össze, miközben a zenét élvezik, arra gondolnak, hogy nemsokára betörnek a tereembe a bolsevikok, és a „Hej bunkócska” hangjai közepette szuronyra tűzik a fekete frakkos zongoristát. Az *Oroszország asszonyaihoz* című versben Baka lerója a tiszteletét az „örök asszonyi” előtt, hiszen ez az egyedüli, amely képesnek látszik megfékezni az alantas ösztönöket. A *Szigetekre szánon* című vers – a műzsával folytatott beszélgetés, melyben a költő elmondja, hogy csak olcsó borral és halkonzervvel tudja megvendégelni őt – a cifra száon, s az éttermi cigányzene helyett...

A továbbiakban a szerző szinte észrevétlenül a mai Leningrádba vezeti az olvasót, az e városban megélt mindennapokról tanúskodó, reális visszaemlékezések szervezik a verset, a „múza” is konkrét személy – Mása, akit a könyörtelen vonat elvisz tőle Moszkvába. Baka egyáltalán nem lelkesedik a szovjet korszak úgynevezett „vívmányaiért”: a metró számára a pokolhoz hasonlatos, a Nagy Színházban pedig nem a művészet szentélyét látja, hanem az emberek szokványos megaláztatását, akik a szünetben kénytelenek beállni a hosszú sorba, hogy hozzájuthassanak kis szendvicseikhez...

A *Harmadik füzet* – sajátos költői szintézis; a múlt orosz kultúrája itt már nem csak az áldozat szerepében, az erőszakítélet objektumaként van jelen, hanem mint el-lenerő az általános pusztulás és elvadás folyamatával szemben. Újból megjelenik Raszkolnyikov alakja – ám funkciója itt már bizonyos szempontból más lesz.

*S mint baltáját Raszkolnyikov kabátom
Alatt cipelem súlyos szívemet*

Lehetséges, hogy a híres-nevezetes Annuska, aki kiöntötte a napraforgóolajat a villamossínekre (Bulgakov: *A mester és Margarita* című regényének egyik alakja – a ford.), sem a vaksors eszköze, hanem a látens, ébredő igazságérzet megtestesítője (*Társbérleti éj*).

Majd a költő azt képzei el, milyen lenne Immanuel Kant sorsa korunkban (ismeretes, hogy Kant sohasem hagyta el Königsberget), hogyan mutatnák meg neki a lágerben a köztörvényesek, mi a „tisztá ész kritikája”. Baka tulajdonképpen a filozófia sorsát siratja el Oroszországban, ahol a félkész-szeminarista brosúrái jelentették a legnagyobb bölcséleti teljesítményt.

Az *Álmatlanság* és a *Ha minden széthull* című versek a reménytelen szerelem és a megvalósíthatatlan álmok témájára íródtak. A szerelem – végződjék akár csalódással is – a szellemi erő azon részét képviseli, amellyel az ember ellent tud állni a széthullásnak.

*S megkérem Istent adjon vissza engem
Az óceánnak amely egy veled*

A kötetet záró utolsó vers, a *Testamentum* – Tarasz Sevcsenko költészetéből vett reminiscenciákra épít. A költő azt kéri, hogy ne a nyirkos pétervári földbe, hanem egy kis moszkvai temetőbe temessék el, ahol szerelmese, Mása nyugszik. Vele szeretné kivárni a Feltámadást; ha együtt lesznek, nem olyan nyomasztó a kétség: angyalkürt ébreszti-e fel, avagy valamiféle új „Auróra” ágyúlövése...

Így mutatkozik be nekünk a magyar-orsz költő, Sztjepan Pehotnij, kinek az életben nem adatott meg más, mint a szerelem, a zene élvezetének képessége, s az, hogy eredetiben olvasson nagy verseket – és, hogy ő maga is írjon verset.

(SZŐKE KATALIN fordítása)